

ETNIKAI IDENTITÁS, TOLERANCIA, INTOLERANCIA

Murányi István

Családi szocializáció és nemzeti identitás

Egy empirikus vizsgálat eredményei

Hasonlóan a közép-európai országokban tapasztalt jelenségekhez, egyre több hazai szociológiai és szociálpszichológiai kutatás (Róbert, 1996; Kopp és mtsai. 1996; Szalai, 1997) bizonyítja, hogy a magyar társadalom többsége társadalomlélektani krízisként éli meg a rendszerváltást követő időszakot. Az alapjaiban megváltozott politikai-gazdasági környezetben zajló társadalmi folyamatokra különösképpen *jellemző a különböző identitások újrafogalmazásának kényszere és lehetősége* (Szabó és mtsai. 1994).

A kilencvenes évek fiataljainak nemzeti identitását befolyásoló tényezők sorából két, önmagában is összetett okot emelhetünk ki. Egyrészt a felnőtt társadalom által kínált inkohereus identitás mintákat kollektív frusztrációk és feldolgozatlan történelmi traumák terhelik, másrészt a nemzeti és etnikai identitást formáló szocializációs folyamatok konfliktustelített politikai és szociális környezetben zajlanak. Az elmúlt években több ifjúságszociológiai kutatás is vizsgálta a fiatalok magyarság, illetve nemzetfogalmát. (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1996; Szabó és mtsai. 1996). Az eredmények tanulsága szerint – a felnőtt generációknál megfigyelt preferenciákkal (Lázár, 1996) szemben – a fiatalok számára az anyanyelv mellett nem a származás, hanem az állampolgárság a leginkább fontosnak tartott kritérium. A felnőtt magyarságértelmezéstől eltérő másik sajátosság, hogy az önmeghatározás, csak az anyanyelv és az állampolgárság után szerepelt a fontossági rangsorban. A tudatos önmeghatározás feltehetően kapcsolatban van az életkorral is, mivel egy 1995-ös főiskolások körében végzett vizsgálatban – a felnőttekhez hasonlóan – az önbesorolást tartották a legfontosabbnak és csak ezután következett a kultúra iránti elkötelezettség és az anyanyelv kritérium támogatása (Szabó és mtsai. 1996).

Az ifjúsági korcsoportok magyarságfogalma feltehetően nem független a lakóhelytől, amit egy 1993-ban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, középiskolások mintáján végzett kutatás eredménye bizonyít: a magyarsághoz szükséges kritériumként az anyanyelv mellett nem az állampolgárságot, hanem a származást említették a legtöbben (Murányi, 1995.b). A hivatkozott kutatások során a magyarságfogalom belső szerkezetét főkomponens-analízissel elemezték, s minden esetben felfedezhető volt az államnemzeti és a kultúrnemzeti koncepciónak (Csepeli, 1992) megfeleltethető szerzőelv.

A nemzeti hovatartozás kritériumait elemző empirikus vizsgálatok vagy a felnőtt lakosság, vagy valamely ifjúsági korcsoport jellemzésére vállalkoztak, *a szocializáció folyamatában kitüntetett szerepet játszó családi ágens közvetlen hatásának elemzésére elvőve találunk empirikus példát* (Murányi, 1995.a). A legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbség-

gel, a cigánysággal szembeni előítéletek, sztereotípiák leírása viszont meglehetősen gazdag (Fábián-Erős, 1996), de a cigányok etnikai hovatartozására vonatkozó ismérvek többségi megítélése ismeretlen.

Miendezek miatt az előadás során ismertetett vizsgálatban elsősorban a fiatalok és szüleik magyarság, illetve cigányság értelmezése közötti kapcsolatra koncentráltunk. Az 1995. áprilisában a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei 6-18 éves gyerekeket iskola- és településtípus alapján reprezentáló N=1.600 fős kérdőíves vizsgálat (Murányi-Seres, 1994) adatbázisát felhasználva, olyan mintát képeztünk, ahol az előző kérdésekre releváns válaszokat kaphatunk. Ily módon – tekintettel az életkori sajátosságokra – a fiatalok N=503¹ fős mintáját a 10-18 évesek alkották és a válaszadó szülők száma N=875 fő volt.² Bár a mintánk a megye felső tagozatos általános iskoláiban és középfokú oktatási intézményeiben tanulóakra reprezentatív, jelen keretek között mégis inkább a gyerek-szülő dimenzió mentén történő összefüggések leírására szorítkozunk, eltekintve az országos és megyei kutatások eredményeivel való összehasonlítástól.

A magyarság fogalom elemeinek preferálása, azaz a kérdőívben szereplő öt kritérium szükséges feltételként megítélése egyrészt azonos, másrészt eltér a fiatalok és a szülők csoportjában. Mindhárom almintára jellemző, hogy az állampolgárság és különösen a területi feltétel (Magyarországon élés) szükségességének említése kisebb százalékban fordult elő. A gyerekekre és a szülőkre egyaránt igaz, hogy az államnemzet koncepcióval azonosítható magyarsáértelmezésnél jelentősen nagyobb a kultúrnemzet koncepció elemeinek (anyanyelv és származás), valamint a hasonló arányban megnevezett magyarság vállalásnak a támogatása. A kultúrnemzeti elemeket és a magyarság szabad vállalását a fiatalok kevésbé tartják fontosnak, mint a szülői csoportok, de az államnemzeti magyarság értelmezés kisebb mértékű preferálásában csaknem azonosak.

1. táblázat

A magyarság meghatározás kritériumai (a szükséges válaszok aránya)

	Gyermek alminta	Anya alminta	Apa alminta
az anyanyelv magyar legyen	77	83	82
magyarnak vallja magát	69	82	81
legalább az egyik szülő magyar legyen	70	82	81
magyar állampolgár legyen	65	68	62
Magyarországon éljen	44	43	37

Az öt magyarság ismérv egymáshoz való kapcsolódását leíró főkomponens-analízis eredménye ugyanakkor eltérő logikát, illetve jellemző típusokat mutat a három almin-

¹ A gyerekek almintájának 47 százaléka fiú, 53 százaléka lány. A középfokú oktatási intézménybe járók aránya 33 százalék, az általános iskolások aránya 67 százalék.

² A lekérdezett anyák száma N=455 fő, az apák száma N= 420 fő.

tában. *Bár a kétféle nemzetkonceptió egyértelmű elkülönése egyaránt jellemzi a fiatalokat és a két szülői csoportot, de a szabad döntési kritérium, azaz a magyarság vállalása feltétel már eltérően sorolódott az alminták két-két – a kultúrnemzeti és az államnemzeti koncepcióval rokon – főkomponenseihez.*

A fiatalok és az apai szülő csoport esetében az államnemzeti, míg az anyai csoportnál a kultúrnemzeti főkomponens része a szabad önmeghatározás kritériuma.

2. táblázat

A magyarság meghatározás kritériumok bevonásával kapott főkomponensek (faktorsúlyok)

	Gyermek almintá		Anyá almintá		Apa almintá	
	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor
Magyarországon éljen	0,84		0,83		0,82	
magyar állampolgár legyen	0,67		0,83		0,72	
magyarnak vallja magát	0,50			0,65	0,70	
az anyanyelve magyar legyen		0,79		0,64		0,82
legalább az egyik szülő magyar legyen		0,72		0,64		0,64
Magyarózott variancia	31,9	22,1	33,4	21,9	37,3	22,4

(1. faktor: ÁLLAMNEMZETI 2. faktor: KULTÚRNEMZETI)

A cigánysághoz tartozást kifejező négy kritérium szükségességének megítélése alapján kialakult sorrendek – hasonlóan a magyarság fogalomhoz – *megegyeznek a fiatalok és a szülők almintáiban, leginkább a cigány származást, legkevésbé a cigány nyelv használatát tartják szükségesnek.* A cigány és a magyar hovatartozás értelmezésében főként a nyelv funkciója különbözik, mivel a magyarság fogalmában a magyar anyanyelvnek lényeges szerepe van (a gyerekek 77 százaléka, az anyá almintá 83 százaléka, az apa almintá 83 százaléka tartotta szükségesnek). Ezzel szemben a cigányság meghatározásában a cigány nyelv ismeretét csak egy kisebbség tartotta szükségesnek (a gyerekek csoportjában 27 százalék, az anyák mintájában 20 százalék, az apák almintájában 16 százalék). A többségi társadalomhoz tartozó fiatalok és szülők csoport hovatartozási kritériumokkal leírt cigány fogalmát – a cigánysághoz tartozás beismert feltétele mellett – leginkább a cigány származás (legalább az egyik szülő cigány legyen) hangsúlyozása jellemzi. A nyelv és a származás kritériumok megítélése mindhárom (gyerek, anyá, apa) almintában jelentősen eltér, így *a cigány etnikai fogalomértelmezésben – ellentétben a magyarság fogalomban felfedezhető kultúrnemzeti és államnemzeti koncepció szerinti elkülönüléssel – nincs párhuzam a nemzetfejlődési típusokkal. A fiatalok és a szülők többsége számára elsősorban az a cigány, aki annak született és cigánynak tartja magát.*

A két leginkább meghatározó kritérium egymáshoz való viszonya is megegyezik a gyerekeknél és a szülőknél: a cigány önbesorolás feltételét szükségesnek megnevezők

fontosabbnak tartják a cigány származást, mint fordítva. *Ez is igazolja, hogy generációtól függetlenül a cigányság meghatározásában elsősorban a származás dominál.*³

3. táblázat

A cigányság meghatározás kritériumok (a szükséges válaszok aránya)

	Gyermek alminta	Anya alminta	Apa alminta
legalább az egyik szülő cigány legyen	68	74	71
cigánynak vallja magát	52	59	62
cigányok között éljen	33	23	24
cigányul beszéljen	27	20	16

Mint láttuk, a válaszadó fiatalok és szülők között kisebbségben voltak azok, akik az etnikai környezet (cigányok között éljen) és az etnikai nyelv (cigányul beszéljen) homogenitását hangsúlyozták. *A magyar többség és a cigány kisebbség viszonyának egyik paradoxona az asszimilálódás vagy önálló etnikum dichotómiájának kérdése. Ennek megfelelően az utóbbi két feltétel szükségességének elutasítása kétféleképpen is értelmezhető.* Ha a többségi társadalom számára a cigányok saját nyelvhasználata és együttélése a cigány közösségek kohéziójának, az önálló etnikai csoportlét kívánt jellemzője, akkor az alacsony százalékos arányok inkább a cigányokkal szembeni negatív értéktartalmakat és attitűdöket jeleznek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a kisebbségek asszimilációja a többségi felfogás szerint része egyfajta sajátosan értelmezett modernizációs folyamatnak. Ha ez a nézettípus a cigány nyelvhasználatát és a cigányok homogén együttélését nyelvi és etnikai szegregációnak tekinti, akkor ebben a kontextusban a fenti eredmények akár pozitívnak is tekinthetők. Az etnikumokkal szembeni attitűdök két végletekben is előforduló ideáltípusainak – etnikai elkülönülés és asszimilációs beolvadás – vizsgálata nem szerepelt a kutatásunkban, így csak más vizsgálatok alapján valószínűsíthetjük, hogy a cigányokkal szembeni attitűdök strukturálatlansága miatt mindkét nézőpont jelen van a többségi társadalom tagjainak gondolkodásában (Erős, 1997).

A százalékos válaszarányok alapján a cigányok nyelvi és együttélési homogenitációját a gyerekek inkább szükségesnek tartották, s ennek megfelelően a cigány származás és öndefiníció a szülők számára fontosabb kritérium. A négy változóval elvégzett főkomponens-analízis eredménye alapján a fiatalokat és a két szülői csoportot azonos szerveződésű cigány meghatározás típusok jellemzik. A leginkább szükségesnek tartott származás feltétel mindhárom esetben önálló faktort (SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens) alkotott, míg a másik cigányság-értelmezési típust (VÁLLALT CIGÁNY főkomponens) az önmeghatározás, cigány nyelv és a cigányok együttélése kritériumok együttes preferálása jellemzi.

³A „cigánynak vallja magát” feltételt szükségesnek tartók körében a „legalább az egyik szülő cigány legyen” kritériumot igenlők százalékos aránya: anya alminta: 83 százalék; apa alminta: 81 százalék; gyerek alminta: 84 százalék. A fordított irányú kapcsolat: anya alminta: 65 százalék; apa alminta: 68 százalék; gyerek alminta: 62 százalék.

A lépésenkénti regresszióanalízist, mint többváltozós módszert használtuk annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a gyerekek magyarság- és cigányfogalmát mennyire határozza meg a szülők magyarság, illetve cigány értelmezése. Az elemzés során a két szülő magyar (cigány) hovatartozásra vonatkozó kritériumai független, a gyerekek magyarság (cigányság) meghatározási típusait kifejező főkomponensek függő változóként szerepeltek. Az eredmények tanulsága szerint a cigány fogalmi értelmezéseknél a családi szocializáció hatása jelentősen erősebb, mint a magyar értelmezési típusoknál. A gyerekek magyarság-fogalmát a szülők magyarság-értelmezése az ÁLLAMNEMZETI típust 14 százalékban, a KULTÚRNEMZETI típust 11 százalékban magyarázza. A gyerekek SZÜLETETT CIGÁNY értelmezését tekintve 25 százalékot, a VÁLLALT CIGÁNY értelmezési típusnál 26 százalékot magyaráz a szülői hatás.⁴

4. táblázat

A cigányság kritériumok bevonásával kapott főkomponensek (faktorsúlyok)

	Gyermek almintá		Anya almintá		Apa almintá	
	1. faktor	2. faktor	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor
cigánynak vallja magát	0,78		0,76		0,71	
cigányul beszéljen	0,76		0,68		0,70	
cigányok között éljen	0,55		0,64		0,68	
legalább az egyik szülő cigány legyen		0,99		0,97		0,99
Magyarázott variancia	38,7	24,4	37,3	24,8	37,8	24,0

(1. faktor: VÁLLALT CIGÁNY, 2. faktor: SZÜLETETT CIGÁNY)

A szignifikáns magyarázó változók előfordulása alapján érdekes összefüggésre következtethetünk, mivel a gyerekek magyarságértelmezését a két szülő eltérő súllyal befolyásolják. A KULTÚRNEMZETI típussal azonosuló gyerekek magyarságról alkotott ké-

⁴A lépésenkénti regresszió-analízis eredményeinél a $p < 0,005$ szinten szignifikáns magyarázó változókat közöljük. 1. függő változó: a gyerek almintá ÁLLAMNEMZETI főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,14): anya – „Magyar állampolgár legyen”, Beta: 0,266; apa – „Magyarországon éljen” Beta: 0,163; anya – „Magyarnak vallja magát”, Beta: 0,150. 2. függő változó: a gyerek almintá KULTÚRNEMZETI főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,11): apa – „Az anyanyelve magyar legyen”, Beta: 0,195; apa – „Legalább az egyik szülő magyar legyen”, Beta: 0,170; anya – „Az anyanyelve magyar legyen”, Beta: 0,154. 3. Függő változó: a gyerek almintá VÁLLALT CIGÁNY főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,26): anya – „Cigányul beszéljen”, Beta: 0,355; apa – „Cigányok között éljen”, Beta: 0,137; apa – „Cigánynak vallja magát”, Beta: 0,164; anya – „Cigányok között éljen” Beta: 0,125. 4. függő változó: a gyerek almintá SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,25): apa – „Legalább az egyik szülő cigány legyen”, Beta: 0,308; anya – „Legalább az egyik szülő cigány legyen” Beta: 0,272.

pét leginkább az apa, az ÁLLAMNEMZETI típust preferáló gyerekek esetében inkább az anya magyarságfogalma befolyásolja. Ez magyarázza a gyerek és az apai almintá KULTÚRNEMZETI főkomponensének, illetve a gyerekek és az anyák ÁLLAMNEMZETI főkomponensének azonos struktúráját.

A magyar és a cigány hovatartozási típusok kapcsolatait az egyes főkomponensek közötti korrelációs együtthatókkal vizsgáltuk. Az államnemzeti koncepcióval rokon többségi magyar és kisebbségi cigány értelmezési típusoknál a gyerekekre és a szülők két csoportjára egyaránt igaz, hogy az ÁLLAMNEMZET magyarság értelmezés pozitív korrelációs kapcsolatban van a VÁLLALT CIGÁNY fogalmi konstrukcióval, azaz minél inkább támogatja valaki az ÁLLAMNEMZET magyarság értelmezést, annál inkább jellemző rá A VÁLLALT CIGÁNY értelmezési minta.⁵ A magyarságra és a cigányságra vonatkozó definiálási típusok mögött meghúzódó államnemzeti és kultúrnemzeti értelmezési sémák generációtól független hatását mutatja, hogy a KULTÚRNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek közötti pozitív korrelációs kapcsolat mindhárom almintánál jelen van.⁶

A nemzetfejlődési tipológia logikájához nem illeszkedő kapcsolatoknál – ÁLLAMNEMZETI-SZÜLETETT CIGÁNY és a KULTÚRNEMZETI-VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek közötti korrelációkat tekintve – két esetben találtunk összefüggést. Az ÁLLAMNEMZETI magyarság értelmezéssel jellemezhető anyák csoportja elutasítja, a másik magyarság fogalommal (KULTÚRNEMZETI) azonosuló gyerekek pedig támogatják a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens tartalmát, vagyis azt az állítást, mely szerint akkor cigány valaki, ha legalább az egyik szülője is cigány.⁷

Azok az anyák, akiknek magyarságfogalmát a „Magyarországon élni” és „magyar állampolgárnak lenni” elvek határozzák meg, a cigányok hovatartozásának megítélésénél elutasítják a cigány származás kritériumát, ugyanakkor – mint láttuk – jellemző rájuk a VÁLLALT CIGÁNY értelmezési típus is. Ez azt jelenti, hogy a magyar és cigány fogalmak közötti leginkább koherens, szoros kapcsolatot az államnemzeti elvvel rokon magyar és cigány értelmezési típusok teremtik meg. Ez egyáltalán nem érvényesül az apák csoportjában, de az anyák almintájában is kizárólag csak a magyarok és a cigányok hovatartozásának megítélésénél egyaránt az államnemzeti koncepcióval azonosulókat jellemzi.

A cigány és a magyar értelmezési típusok közötti viszonyt tekintve, a gyerekek körében a KULTÚRNEMZETI típusnak van kitüntetett szerepe. A magyar hovatartozási kritériumok közül a nyelvet és a származást együttesen preferáló gyerekek cigány értelmezését egyfajta inkonzisztens attitűd jellemzi, mivel az őket dominánsan jellemző magyarságfelfogás mindkét cigány főkomponenssel pozitívan korrelált.

⁵ Az ÁLLAMNEMZETI és a VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatói: anya almintá: 0,17, apa almintá: 0,22, gyerek almintá: 0,29.

⁶ A KULTÚRNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatói: anya almintá: 0,23, apa almintá: 0,28, gyerek almintá: 0,21.

⁷ Az ÁLLAMNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatója az anya almintában -0,14. A KULTÚRNEMZETI és a VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek korrelációja a gyerek almintában 0,11.

Összegzés

A családi szocializációs hatásokra vonatkozó eredményeink azt mutatták, hogy a gyerekek magyarságfogalmához viszonyítva, a szülők erősebben befolyásolják a gyerekek cigányságról kialakult fogalmi típusait. A két szülő csak a gyerekek magyarságértelmezésében játszik eltérő szerepet. A KULTÚRNEMZETI koncepcióval rokon magyarságképet preferáló fiatalok nyitottak mindkét cigányértelmezés irányába. A többségi és a kisebbségi hovatarozási minták közötti erős kapcsolat csak a megszerezhető magyar és cigány tulajdonságokat együttesen támogató anyák körében van jelen.

Irodalom

- [1] CSEPELI GYÖRGY–ZÁVE CZ TIBOR: *Európai és nemzeti kötődések a tizenévesek körében.* Vesztések. Ifjúság az ezredfordulón. (Szerk.: Gázó Ferenc és Stumpf István) Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.
- [2] CSEPELI GYÖRGY: *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapest, 1992.
- [3] ERŐS FERENC: *Előítélet és etnicitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban.* Magyar Tudomány, 1997. 6.
- [4] FÁBIÁN ZOLTÁN–ERŐS FERENC: *Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarzatában.* Azonosság és különbözőség (szerk.: Erős Ferenc) Scientia Humana, Budapest, 1996.
- [5] KOPP MÁRIA–SKRABSKI ÁRPÁD–LŐKE JÁNOS–SZEDMÁK SÁNDOR: *Magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban.* Századvég, 1996. Ősz.
- [6] LÁZÁR GUY: *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében.* Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris Kiadó-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996.
- [7] MURÁNYI ISTVÁN: *Cigányok nemzettudata egy rétközi településen.* Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. (szerk.: Valuch Tibor). 1956-os Intézet-Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [8] MURÁNYI ISTVÁN: *Középiskolások nemzet-és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1995.2.
- [9] MURÁNYI ISTVÁN–SERES ILDIKÓ: *A lebegéshez nem kell pótszer.* Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében. Sz-Sz-B. Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza, 1994.
- [10] RÓBERT PÉTER: *Fogcsikorgatva: a megkeseredett rendszerváltás.* Századvég, 1996. Ősz.
- [11] SZABÓ ILDIKÓ: *Minden másképpen van.* Politikai reszocializáció Magyarországon. Világosság. 1994. 3. sz.
- [12] SZABÓ ILDIKÓ–HORVÁTH ÁGNES–MARIÁN BÉLA: *Főiskolások állampolgári kultúrája.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.
- [13] SZABÓ ILDIKÓ–ÖRKÉNY ANTAL: *14-15 éves fiatalok interkulturális vilásképe.* Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris Kiadó-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996.
- [14] SZALAI ERZSÉBET: *Narcissus megkísértése.* Kritika, 1997/ 3.sz. 7-12. old.